

BOEKEN

Kritische opstellen over nationalisme

Het publieke debat over de waarde van een nationalistisch geïnspireerde staatsstructuur wordt grotendeels gesmoord. De bescheiden discussies blijven verstoken van feitenmateriaal van en analyses over nationalisme elders en vroeger. Het is onvruchtbaar om zonder nadere specificaties over "het" nationalisme of "een" nationalisme in het bijzonder te spreken. In plaats van allerlei etnoniemen kritiekloos aan te nemen als lege begrippen die opgevuld worden met economische, politieke, religieuze en culturele structuren, dienen de drijvende krachten achter de geboorte van een etnoniem nagegaan te worden. Er moet worden onderzocht hoe een etnoniem, gesitueerd in plaats en tijd, geleidelijk een veelheid aan betekenissen krijgt. Het verloop van nationalistisch sentiment blijkt immers conjunctuurgevoelig. Het ontstaan en het succes ervan zijn afhankelijk van complexe interacties tussen sociaal-economische, politieke en culturele determinanten. Die conjunctuur is momenteel erg ongunstig. De tijd van de technocratische, apolitieke sturing, de traditionele pacificatiepolitiek, is voorbij. Er woedt onoverzichtelijkheid en postmoderne angst voor 'grote verhalen'. Normatieve projecten van rechtvaardigheden emancipatie doen ongelooftwaardig aan. De gemeenschap desintegreert. Mensen hebben echter behoefte aan samenhang. Sommigen menen die te vinden in het apolitieke, zogenaamd culturele wij-gevoel. 'Wij' tegen de dreigende anderen. Dat benepen, onverdraagzame, in min of meerder mate tribalistische wereldbeeld heet volgens Detrez en Blommaert nationalisme.

De bundel *Nationalisme. Kritische opstellen* telt twintig bijdragen. In een eerste deel worden een aantal theoretische benaderingen gepresenteerd in verband met nationalisme in het algemeen. Daarna volgen een reeks bijdragen over het nationalisme in België. Tenslotte volgen enkele *case-studies* over nationalisme elders. Het is niet mogelijk alle bijdragen te bespreken. Ik beperk mij tot theoretische opmerkingen en tot aantekeningen bij de bijdragen over de Belgische situatie.

Alle auteurs verzetten zich tegen de opvatting van de homogene etnisch-nationale staat als natuurlijke staatsvorm. Voorstanders van een etnisch homogene staat beschouwen diversiteit en pluraliteit als fundamenteel problematisch. In de ideale samenleving, die volgens de nationalistische mythevorming vroeger bestond, maar sindsdien, door overheersing, migraties en bijbehorende cultuurverloeding, verloren gegaan is, worden etnische, taalkundige en religieuze verschillen tot een minimum beperkt. Het nationalisme projecteert deze fantasie, waarvan Hobsbawm de origine traceert tot het begin van de negentiende eeuw, als norm voor de toekomst. De fictie van een onproblematisch en waarachtig samenleven dankzij etnische homogeniteit in een politieke structuur die de culturele eigenheid van een volk uitdrukt, wint zowat overal veld. De auteurs geven het gevaar van deze voorstellingen aan. In de eerste plaats ontstaat een wreedaardige discrepantie tussen een dogmatisch beroep op abstracte morele principes van democratie, gelijkheid en tolerantie enerzijds en een steeds verstrengend opvang- en integratiebeleid dat tegen deze principes indruist anderzijds. Wanneer nationalistinnen erin slagen een overheid ervan te overtuigen dat zij niet natie-neutraal mag zijn, krijgt in de tweede plaats een machtspolitiek ten voordele van de dominante nationalistische groep vorm. Een vorm van zachte uitsluiting geldt dan tegenover de leden van de eigen natie die zich niet onledig houden met identiteitsvertogen. De omschrijving van de identiteit, die beleidsbepalend moet zijn, valt toe aan de groep die gemotiveerd en luidruchtig genoeg is om die identiteit tot inzet van haar discours te maken. Dat vertoog wordt langzaam dominant. In de huidige politieke praktijk lijkt de centrale vraag niet langer welke rol een staat kan spelen in het bewerken van rechtvaardigheid, het in stand houden van welvaartsvoorzieningen enzomeer maar wie aan die collectieve voorzieningen deel kan hebben, wie met andere woorden van het eigen volk deel uitmaakt.

Die vraag is geënt op bepaalde premissen. De eerste daarvan is dat zo iets als een volk, dat zich door eigenheid van andere volkeren onderscheidt en bescherming behoeft om die eigenheid te bewaren en politiek gestalte te geven, bestaat. Een tweede premisse is dat de natie de meest geschikte ("natuurlijke") consensueel-politieke band vormt tussen de leden van de staat. De derde premisse is dat de voorgaande premissen niet noodzakelijk nationalistisch zijn in de zin van ideologisch, maar, integendeel, als "neutrale" feitelijkheden, de rationele basis voor staatsvorming vormen. Dat is de kern van de nationalistische revendicatie. De auteurs stellen zich als opgave om de fundering van die revendicatie te ondergraven, alternatieve denkspistes te exploreren en de basis te leggen voor een stevig onderbouwd tegendiscours. Zij slagen in dat lovenswaardige opzet.

De basispropositie van het etnisch of cultureel nationalisme is volgens Ernest Gellner (*Nations and Nationalism*, 1983) dat de nationale groep moet samenvallen met de staatsmacht, zodat de groep soeverein macht kan uitoefenen over het territorium dat hij bewoont (m.a.w. precies het nationalisme dat door de tweede wereldoorlog in diskrediet was geraakt). Een politieke orde verwijst naar universele beginselen. Een nationale identiteit verwijst naar een voorbehouden bijzondere eigensoortigheid: behoren tot het Engelse volk is precies *niet* hetzelfde als behoren tot het Franse volk. Het volk weet zich dit volk en geen ander. Het nationalisme vordert concreet dat de loyaliteit tegenover de particuliere, voor-politieke bepaaldheid van het natieverband het noodzakelijke fundament van de politieke loyaliteit en legitimering dient te zijn. Dat is volgens Gellner de kern van *alle* nationalismen (zie verder). Politiek gesproken duikt het volk pas op in de 18de eeuw en wordt vanaf dan tevens de natie genoemd. Het oorspronkelijke begrip van volk of natie verwijst op geen enkele manier naar de exclusieve bijzonderheid van een socio-culturele of etnisch-rationale groep. Lid van het volk, van de natie wordt men door vrijwillige en bewuste *keuze* en actieve *steun* aan de gemeenschap. Het grote voorbeeld van dit natie-begrip ligt vervat in het Amerikaanse republikeinse burgerschap. Daarin maakt iemand deel uit van het volk in de betekenis van "We, the people" uit de eerste zin van de Amerikaanse constitutie. Het gemeenschapsgevoel wordt geschraagd door de *positieve wilsuiting* om samen te leven. Alleen in die betekenis, betoogt De Wachter in "Wie is mijn volk?", is het volk een reële entiteit. De enige politiek relevante vorm van gemeenschappelijkheid ontstaat, in het politieke domein, door de gezamenlijke participatie aan democratische praxis. Het volk heeft, in die optiek, niets met etniciteit, afstamming, religie, waarden, uniciteit of de menselijke natuur in het algemeen te maken.

Het oorspronkelijke begrip van het volk als soevereine bewerkster van recht en zedelijkheid staat haaks op de voor-politieke revendicatie van het nationalisme. Tegenover het republikeinse ideaal en de Verlichting (Rousseau) ontwikkelt zich een romantische versie die uitgaat van culturele eenheid. De natie *is* primair de cultuur waar men 'hineingeboren' wordt. Het 'volk' als cultuuridentiteit is, zoals Eugeen Roosens betoogt in "Volksnationalisme als conjunctuurverschijnsel", even artificieel en niet ouder dan de moderne democratie (Gellner beschouwt de opkomst van nationalismen trouwens als een functioneel noodzakelijk onderdeel van de modernisering en de rationalisering van de sociale ruimte van de industriële maatschappij). Nationalisten verhullen die recente origine door geschiedenisherziening en door het gebruik van allerlei symbolen. De ideologie dient precies om een vermeende natuurlijkheid, een eigen, overvreemd bare identiteit uit te vinden. Dat moet wel. De ganse idee van de monocultuur is

immers wereldvreemd. Herder en Fichte ten spijt zijn intra-culturele verschillen even groot als inter-culturele. Natie-homogene territoria zijn quasi onbestaande.

Geilners definitie maakt tevens duidelijk wat niet onder nationalisme moet worden begrepen. Onafhankelijkheidsbewegingen in de Derde Wereld, die zich dikwijls als nationalistisch bestempelden, waren volgens Detrez en Blommaert ("Inleiding") en Verschueren ("De pragmatiek van Europese nationalistische ideologieën") geen nationalistische bewegingen. In de Derde Wereld was de overlapping tussen cultuur en territorium verre van evident en bijgevolg geen strijdpunt. Nationalisten in het westen misbruiken volgens de genoemde auteurs echter de connotatie tussen nationalisme en emancipatie en ontvoogding. Nationalisme wordt vaak voorgesteld als een "vrijheidsnationalisme" (De Man), een streven naar politieke en economische ontvoogding vanuit een status van onderdrukking. Er wordt dan gesproken van echt en gezond nationalisme, in tegenstelling tot het barbaarse nationalisme uit bvb. de Balkan. Er wordt een subtiel verschil aangebracht tussen het verwerpelijke "staatsnationalisme" en het emancipatorische "volksnationalisme". Maar, schrijven Detrez en Blommaert, volk zoekt staat: het volksnationalisme streeft evengoed naar een eigen nationale staat en gedraagt zich van zodra dit ideaal verwezenlijkt is tegenover de eigen minderheden precies zoals het staatsnationalisme.

De auteurs onderbouwen die uitspraak empirisch aan de hand van het Vlaamse nationalisme. Detrez en Blommaert en verder Roosens, Vos ("De nationale identiteit in België: een historisch overzicht") en Dierickx ("Nationalisme in België") wijzen er op dat de Franstaligen in de Vlaamse steden al hun taalrechten verloren, al maakten ze in heel Vlaanderen een groter deel uit van de bevolking dan de Vlamingen in Brussel. Wie dat beschouwt als een onderdeel van een sociale ontvoogdingsstrijd, plaatst zich op het nationalistische standpunt dat sociale ontvoogding de culturele beroving van een sociaal dominante klasse legitimeert. Die politiek is (zij het met andere middelen), in essentie, precies dezelfde, vervolgen Detrez en Blommaert onverstoort, als die van de Serviërs tegenover de Moslims, die in het verleden in Joegoslavië de sociale en culturele bovenlaag vormden. Het deel van de Vlaamse beweging dat dominantie verwierf, bleek niet in staat haar idealen te realiseren zonder een einde te maken aan het bestaan van een Franstalig cultureel leven in Vlaanderen. Volgens de auteurs heeft dat alles te maken met de *nationalistische* afkeer van taalkundige, etnische en culturele heterogeniteit.

De auteurs ontkennen geenszins dat nationalisme een sociale dimensie kan hebben. Verzet tegen discriminatie is een vorm van gerechtvaardigde politieke

en Sociale strijd. De initiële sociale dimensie vaneen bevrijdingsnationalisme kan echter verloren gaan. Volgens Dierickx vormde het Vlaamse nationalisme zich van sociale beweging gaandeweg om tot de drijvende kracht achter de vorming van een mini-België in Vlaanderen. De politieke actie is erop gericht zoveel mogelijk bevoegdheden over te hevelen. Dat proces heeft echter vooralsnog zeker niet geleid tot een efficiënter of socialer beleid. Het doel van het nationalistische streven kan ook eenvoudigweg rijkdom zijn. Er zijn maar weinig aanwijzingen dat geregeerd worden door "eigen mensen" een garantie van welvaart voor de meerderheid van die "eigen mensen" inhoudt. Wat is het verschil tussen Saverys en van den Nieuwenhuyzen? De roep om een Vlaamse economie in Vlaamse handen is volgens Dierickx demagogisch omdat zij een bocht maakt rond de vraag over wiens Vlaamse handen het concreet gaat: die van 'het volk' of die van de Vlaamse elites, die zich volgens hem een waardig opvolger tonen van haar voorgangers.

De verscheidene auteurs die de vraag stellen naar het waarom deze toestand en evolutie onvoldoende nuchter worden ingezien, verwijzen naar de bijzondere aard van de nationalistische ideologie. Bij nader toezien blijken al de elementen van een nationalistisch vertoog het voorwerp uit te maken van variatie, verwarring, interne tegenspraak. Voor de ene situeert de eenheid van het nationalisme zich in het mythisch biologisch-historische *Volk*, voor de ander in een cultuurregio, voor nog een ander in een taalgemeenschap, voor nog een ander in een politieke groep, voor nog een ander in niets anders dan het geheel van staatskundig onderhorigen. Nationalisme kan zowel een doel zijn van een partij als een proces waaraan een partij haar bestaansredenen ontleent. Deze en andere verwarringen leggen een fundamenteel debat over het nationalisme lam, maar scheppen reusachtige retorische mogelijkheden. Die mogelijkheden verklaren deels het succes van de nationalistische heropbloei. Politici worden momenteel geconfronteerd met enorme sociale transformaties die zij vaak niet of onvoldoende (willen) begrijpen, waartegenover zij geen offensieve politiek gestalte kunnen geven (werkloosheid, staatsschuld, schaalveigroting, mobiliteit van het kapitaal, milieucrisis). Een overzichtelijke maar nationalistische boodschap koopt enige legitimiteit af. Een beetje handigheid volstaat om een cocktail van nationalisme met zowat om het even welke andere ideologie samen te klutsen. Het volstaat voldoende vaag te blijven over de centrale concepten zodat elkeen er zijn geprefereerde betekenis in kan vinden.

Deze voorstelling is vatbaar voor nadere precisering. Een noodzakelijke voorwaarde voor een wijdverbreid uitzaaien van nationalisme is een crisis van de legitimiteit van de politieke orde, met een daarbijhorend tekort aan actieve

steun en sociale overzichtelijkheid (als gevolg van afnemende maatschappelijke maakbaarheid). De legitimiteit van de welvaartsstaat is niet geschraagd op actieve politieke praxis, maar op een rationeel pragmatisme van individuen en partijen, dat hen min of meer onverschillig maakt jegens de waarden en normen van anderen zodat openbare discussies daarover weinig zin of relevantie hebben. Het ontbreekt de politieke orde van de welvaartsstaat, hoe democratisch voorstanders ervan haar ook mogen noemen, precies aan dat soort van rechtmatige fundering die de mogelijkheid biedt die politieke orde, door middel van communicatieve rationaliteit en bekritiseerbare waarheidsaanspraken, onderhevig te maken aan fundamentele kritiek. Dit structurele kenmerk houdt tevens in dat wanneer het politieke systeem van de welvaartsstaat faalt in het waarborgen van een hoog consumptieniveau en standvastige sociale voorzieningen, de twee centrale componenten waaruit de politieke orde legitimiteit betreft, in de maatschappij eigengereide vormen van handelen en exclusiviteitsdenken ontstaan, waartegenover dat politieke systeem op haar beurt zelf relatie' machteloos staat. De traditionele politieke krachten bevechten nationalisme en racisme dan ook niet krachtadig en met open vizier. Zij proberen het eerder aan te wenden voor eigen doeleinden. Zij trachten de verstoringen te kanaliseren door een politiek te voeren van het ethisch reveil (Thatchers 'back to basics') waarin de universalistische Verlichtingsmoraal-zolang-de-voorraad-strektplaats maakt voor benepen patriottisme, nationalisme, burgerlijke waarden en volkscultuur. Op die manier krijgen nationalisten de wind echter dubbel in de zeilen. Sociale onoverzichtelijkheid en anomie groeien verder aan, evenals de behoefte aan samenhang, die het nationalisme valselyk pretendeerte bevredigen. Mensen zijn met elkaar verbonden wanneer zij analoge behoeften hebben, voor elkaar willen en kunnen zorgen, tegenover elkaar verantwoording willen afleggen. Nationalistische ideologie draait de zaken om door te vorderen dat sommigen, in schrille tegenstelling tot alle anderen, analoge behoeften hebben omdat zij met elkaar verbonden zijn. Nationalisme is geen waarachtige uiting van samenhang. Nationalisme parasiteert op de behoefte aan samenhang. Wanneer iemand zijn eigenheid opgeeft omdat hij er belang bij heeft in overeenstemming met de velen te handelen eerder dan in overeenstemming met zijn eigen persoonlijkheid, voorkeur en wil, wordt de identificatie, volgens Freud de meest oorspronkelijke vorm van gevoelsbinding, via regressieve weg het surrogaat voor een libidineuze binding met de ander, maar niet met om het even welke of een concrete andere, maar alleen met de abstractie "anderen" van het eigen volk (Massenpsychologie und Ich-Analyse, 1921). Nationalisme drukt in wezen een angst om de ontmoeting met een concrete andere uit, de angst voor een ontmoeting van mens tot mens. Bij dergelijke ontmoeting moet men immers zijn mannetje kunnen staan. Nationalisme is, zoals Dierickx uiteenzet, inderdaad niet

fundamenteel verschillend van racisme. Net als racisme beoordeelt het nationalisme mensen niet op basis van wat zij doen, maar op basis van irrelevante en arbitraire kenmerken. Racisme én nationalisme impliceren een vernederende visie op de mens.

Tijd voor enkele opmerkingen over de afzonderlijke bijdragen. Verschueren gaat na hoe onuitgesproken ideologische concepten over eigenheid, natie en staat hun stempel drukken op standpunten en beleidsopties. Hij begint met een vraag die inmiddels een gemeenplaats is: hoe is het mogelijk dat de internationale gemeenschap, de EU in het bijzonder, er in het geheel niet is in geslaagd om de oorlog in het voormalige Joegoslavië te bedwingen? Zijn antwoord is ontuchtend: de Unie is niet in staat voor Bosnië een pacificerend politiek alternatief uit te werken omdat de lidstaten dezelfde ideologie aankleven die aan de basis van het conflict ligt. De actoren van het Joegoslavische conflict streven naar autonome gebieden waar volk en staat samenvallen en zonder multicultuur. Dat streven wordt in Europa zonder discussie als legitiem aanvaard, al is Joegoslavië een grote etnische mozaïek. De heersende idee is diversiteit te beheeren door haar zoveel mogelijk uit te schakelen. In de mate waarin minderheden onvermijdelijk zijn, moeten zij zo klein mogelijk worden gehouden. Paar hieraan de politiek van 'homogenisering' van migranten door middel van 'integratie', die eenvoudigweg gericht is op de eliminatie van de culturele verschillen tussen bevolkingsgroepen, en je hebt volgens Verschueren een staalkaart van de huidige dominante nationalisme in België.

D'hondt onderzocht de berichtgeving over de Joegoslavische interetnische conflicten in 'de Volkskrant' en 'Het Parool', twee Nederlandse kwaliteitskranten waarvan de eerste zich duidelijk links van het centrum profileert. In de berichtgeving klinkt een verlangen naar homogeneïsme door. Het homogeneïstische denkraam is niet meer het exclusieve eigendom van rechts. Het *völkische* nationalisme neemt volgens D'hondt hegemonische proporties aan.

Dierickx zet uiteen hoezeer nationalistische referentiekaders leidden tot verspilling, wanbeheer en deficit in het democratisch gehalte van de besluitvorming. De nationalisten usurpeerden volgens hem de Belgische staat. Walen, Vlamingen en Brusselaars kunnen niet meer samen in open parlementen zoeken naar goed beleid en compromissen. De transferten in de sociale zekerheid kunnen niet het meest efficiënt bestreden worden door doortastend beleid, maar door het verbreken van solidariteitsbanden met de zieken in het arme Waalse landsgedeelte. Wie dient eigenlijk wiens belangen wanneer, na nagenoeg dertig jaar onafgebroken grondwetsherziening, van een "voorlopig definitief akkoord"

ongeveer onmiddellijk een verdere herziening in het vooruitzicht gesteld wordt? Welke belangen dient de vervanging van het meertalige parlement door vier ééntalige parlementen, de besluitvorming op het niveau van zes regeringen, die met elkaar verdragen sluiten en op die manier de parlementen buiten spel zetten, terwijl, bij gebrek aan een grondwettelijk hof en een nörmenhiërarchie, palavers over bevoegdheden en wederzijdse provocaties in de plaats treden van politiek handelen? Een geheel andere weg was volgens Dierickx mogelijk: een gezonde wedijver tussen overzichtelijke, autonome provincies had van België een federale, multiculturele rechtsstaat kunnen maken, zoals Zwitserland, waar de taalgrenzen niet samenvallen met de grenzen van de cantons waar eveneens het 'ius soli' geldt.

Martiniello behandelt het verband tussen vormen van natie-denken en het migrantenvraagstuk in België. Hoe gaan de cultuurgemeenschappen om met de eigen minderheden? Klinkenberg stelt het begrip 'Waalse identiteit' in vraag en richt zich op drie dominante vormen van Waalse identiteitsconstructie, de populistische, de folkloristische en de socialistische. Zijn besluit luidt dat elk van deze constructies veeleer een hypothek zijn dan een constructief onderdeel van het sociale en politieke leven.

Deprez richt zich op een zere plek van het Vlaamse nationalisme, de houding tegenover en de Vlaamse aanspraken op het Nederlands en de veronderstelde cultuurgemeenschap van Vlaanderen met Nederland. Heelwat denkpatronen over de standaardtaal in het onderwijs en het beleid berusten op een wankele historische en taalkundige basis. Lernhout gaat in op de Vlaams-nationalistische verwijten over cultuurverlies en cultuurvervuiling. Wij zijn het volk van Rotschild niet, niet het volk van het postmoderne Engels, niet het volk van de volstrekt gehomogeniseerde aardbol (Lernhout citeert uit een uitgave van het Davidsfonds). Welk volk zijn wij wel? Omdat de auteur er zelf niet uitkomt, laat hij de vraag door de Vlaamse Minister-president-filosoof beantwoorden.

Deel drie opent met twee bijdragen over het marxistische debat met betrekking tot het nationaliteitenvraagstuk. Van Rooy bespreekt Marx' en Engels' uitspraken over de "geschiedioze volkeren". Matl en van der Linden onderzoeken de kerngedachte van Karl Renner en Otto Bauer: culturele autonomie voor naties met een reeks culturele, administratieve en wettelijke bevoegdheden binnen het kader van een multinationale staat. De overige bijdragen handelen over het nationaliteitenprobleem in Joegoslavië (Stallaerts), moslimvolkeren in Rusland (De Cordier), het Osmaanse millet-systeem (Detrez), nationalisme in Tanzania (Blommaert), Zuid-Afrika (Degenaar) en het Japanse superioriteitsgevoel

(Kesteloot en Daniëls). De studies bevatten veel informatie en zijn alle van hoog niveau.

Ondanks het hoge niveau lost het boek zijn verwachtingen niet helemaal in. Het deel 'Benaderingen en modellen' valt te mager uit. De gecompliceerde bijdrage van Crawford Young over de dialectiek van het cultureel pluralisme verduidelijkt weinig en maakt een gedateerde indruk: Strikt gesproken zijn de bijdragen van Young en die van Roosens de enige waarin theorievorming primeert. Het deel 'België', dat hoofdzakelijk over Vlaanderen handelt, begint in feite niet bij de zevende, maar bij de vierde bijdrage (het artikel van D'hondt, dat, als inhoudsanalyse, moeilijk als theoretische bijdrage valt te classificeren, uitgezonderd). Overzichtsartikels van de literatuur waren erg wenselijk geweest. Zonder de *case-studies* zou de bundel 'Nationalisme in België' kunnen heten en dan evengoed de lading dekken. Enkele kansen bleven onbenut. We denken aan een bijdrage over de relatie tussen nationalisme en internationalisme en aan een artikel over de huidige betekenis van de Panbewegingen voor de wereldpolitiek. Ook een bijdrage over het verstrengende beleid ten aanzien van statenlozen en asielzoekers ware welkom geweest. Alles kan echter niet ineens. Het is te hopen dat dit erg waardevolle boek in zo breed mogelijke kring erkenning krijgt en daar reflectie en discussie op gang brengt. De multiculturele samenleving kan niet verworpen worden, zij heeft altijd bestaan. Wie die multiculturele samenleving probeert te vernietigen, stort zich in een totalitair project. Democraten moeten daartegen reageren. Dit boek kan hen daarbij uitstekend van pas komen. Er zijn stilaan ernstige redenen om te pleiten tegen het beginsel dat volk en staat congruent moeten zijn en dat autonoom wordende regio's zo nodig geschraagd moeten worden op de structuur van de ouderwetse natie-staat. Nationalisten suggereren dat wie kritisch staat tegenover het nationalisme, noodzakelijk kritisch staat tegenover de waarde van zijn eigen volk of cultuur. Dat is niet noodzakelijk waar. Men kan een diepe affiniteit voelen met wat men ervaart als de eigen cultuur en tegelijk het politieke streven naar congruentie tussen de eigen cultuur en staatsmacht binnen een bepaald territorium radicaal afwijzen.

William Denayer en Pieter Saey

Nationalisme. Kritische opstellen, Raymond Detrez en Jan Blommaert (red.), Antwerpen: EPO, 1994, 405p.

Nationalisme: van opbouwende kracht tot anachronisme

Met *Natie en nationalisme sedert 1780: streven, mythe en werkel ijkheid heeft* de bekende Britse historicus Hobsbawm een boek geschreven dat zijn plaats verdient in het door hem zelf samengestelde rijtje van werken waarin op een vruchtbare wijze de problematiek van naties en nationalisme uit de doeken wordt gedaan. Invalshoek of conclusie is daarbij telkens dat naties geen gegeven zijn in de zin van de meest natuurlijke vorm van maatschappelijke Organisatie, maar produkten van een historische samenloop van omstandigheden: nationalisme, een ideologie die de geschiedenis verkeerd doet lezen, gaat de natie vooraf en niet omgekeerd. Hobsbawm voelt zich als historicus verplicht de geschiedenis niet verkeerd te begrijpen en ziet in het nationalisme vandaag allesbehalve de sterk opbouwende kracht die het in de vorige eeuw wel was. De politieke conflicten waarin over het lot van de wereld wordt beslist, hebben volgens hem nog weinig van doen met natiestaten. Het nationalisme biedt ter zake geen oplossing meet; het maakt de problemen alleen maar ingewikkelder Dat is zo in Oost-Europa: het nationalisme is daar niet de motor van de historische ontwikkeling - een economische implosie met daaropvolgend staatkundige desintegratie -, maar vult enkel een ideologische of emotionele leemte aan. Dat is zo in West-Europa: regionale nationalismen zijn enkel symptomen van de crisis waarin de natiestaat ten gevolge van de neergang van nationale economieën verkeert. Dat is zo in de Derde Wereld: wat daar aan de hand is, moet niet in termen van nationalisme worden beschreven, maar in termen van het gedwongen samengaan van verschillende etnische of andere gemeenschappenbinnen een door het kolonialisme nagelaten staatsverband. Wat Hobsbawm ter discussie stelt - en hij draagt er zorg voor dat zelf te beklemtonen - is niet de kracht van het verlangen naar groepsidentiteit, noch de kracht van de reactie op gecentraliseerde politieke, economische, culturele macht, maar de kracht en het nut van het streven naar homogene natiestaten in een wereld die een nieuw transnationaal tijdperk is ingetreden. Voor hem zijn nationalistische politici vandaag de dag natiesplijters. Ooit - d.i. in het Europa van de vorige eeuw (en in sommige kolonies in de eerste helft van deze eeuw) - waren het natiebouwers.

Hobsbawm brengt het verhaal hoe de formule natie=staat=volk, in combinatie met de nationale economie, van een centraal gegeven in de historische

transformatie verworden is tot, eerst, een onwerkbaar - hoewel in de praktijk gebracht - principe, en, nadien, een onzinnig anachronisme.

Zijn verhaal start bij de Franse Verklaring van de rechten van de mens en de burger uit 1795 die het zelfbeschikkingsrecht van de volken niet in nationalistische, maar in revolutionair-democratische zin omschreef. In de revolutionair-democratische opvatting betekende de formule natie=staat=volk dat het soevereine burgersvolk de staat is, die met betrekking tot de rest van de mensheid een natie vormt. De natie is een verzameling burgers van een territoriale staat, dragers van rechten en vrijheden, onderworpen aan plichten en bereid zich de kenmerken van het soevereine volk van de betrokken staat eigen te maken. In de nationalistische opvatting komen de politieke entiteiten waarop de formule van toepassing is, daarentegen voort uit preëxisterende bevolkingsgroepen die zich onderscheidden van vreemdelingen. In de halve eeuw na 1830 had deze opvatting een liberaal-burgerlijk karakter en werd zij in deze vorm door Marx en Engels gedeeld. Naties met recht op een eigen staat moesten een minimale omvang hebben en van historisch belang zijn. Hobsbawm noemt deze opvatting liberaal omdat ze in overeenstemming was met de ideeën die de burgerij er op nahield inzake economische levensvatbaarheid en historische evolutie (een proces van schaalvergroting, beginnende bij de familie en de stam en eindigend - in de toekomst - bij de wereldgemeenschap) en omdat de conservatieven ertegen waren. Tussen 1870 en 1918 onderging het nationalisme een gedaanteverwisseling onder invloed van de massapolitiek. De voorwaarde van een minimale omvang verviel en de criteria van historisch belang werden vervangen door niet-historische criteria zoals taal en etniciteit. Het nationalisme werd ook rechts. Tussen 1918 en 1950 beleefde het nationalisme zijn hoogtepunt. Het verspreidde zich ook buiten Europa en kreeg daar een linkse invulling, zoals trouwens in Europa, waar zich naast een rechts, ook een links nationalisme ontwikkelde. Hobsbawm twijfelt er evenwel aan of het buiten-Europese nationalisme wel die naam verdient en niet gewoon anti-imperialisme moet genoemd worden. Hij is er ook niet zeker van of het Europese linkse nationalisme een heropleving is van de revolutionair-democratische variant, dan wel een teken van toename van nationalistische sentimenten bij links. Vandaag de dag kent het nationalisme een nieuwe opleving, maar men mag zich daar niet op verkijken.

Hobsbawm verklaart de opkomst van het (revolutionaire en liberale) nationalisme kennelijk vanuit (i) de functionaliteit van de natiestaat voor de ontwikkeling van de kapitalistische economie en (ii) de noodzaak de ongelooftwaardig geworden traditionele legitimaties van de staat te vervangen door nieuwe (de volkssoevereiniteit, het staatspatriottisme). Voor de verklaring van het succes van het (etnische en linguïstische) nationalisme bij de massa knoopt hij aan bij Benedict Anderson, die de natie een verbeelde gemeenschap noemt: het nationalisme vult het

emotionele vacuüm dat de modernisering heeft doen ontstaan. De vraag waarom precies het nationalisme dit vacuüm heeft gevuld, tracht Hobsbawm te beantwoorden door het bestaan van protonationalisme bij de gewone mensen. Hij blijkt dat als een essentiële voorwaarde voor het nationalisme (althans in een aantal gevallen) op te vatten. Het is echter geen voldoende voorwaarde en men mag het nationalisme zeker niet beschouwen als een lineaire voortzetting van dat protonationalisme. Zodra - en dat begint zowat vanaf 1870 - staatspatriottisme vermengd wordt met het etnische en linguïstische nationalisme, ontstaan, binnen de natiestaat, tegen-nationalismen van gelijke aard. Dit soort nationalismen slaat vooral aan bij de kleine burgerij, die aan de identificatie met de - bestaande of nieuw op richten, nagestreefde - staat haar sociale identiteit ontleent. Dit gebeurt in een periode van economische crisis en/of een algemeen klimaat van zich achtergesteld of bedreigd voelen door andere groepen, waarmee men ten gevolge van de sociale ontwikkeling (migraties, verstedelijking) geconfronteerd wordt. Economische crisis, bedreiging, emotioneel vacuüm ten gevolge van de modernisering: het zijn ook de elementen van verklaring telkens als het nationalisme in deze eeuw een belangrijke rol speelt. Tot aan zijn gedaanteverwisseling in het laatste kwart van de vorige eeuw speelde het nationalisme een opbouwende rol van vereniging en bevrijding.-Op het einde van WO.I werd het zelfbeschikkingsrecht van de volkeren, opgevat in linguïstisch-etnische zin, het overwegend beginsel van de officiële politiek, niet sui generis, maarten gevolge van het ineenstorten van de multinationale rijken in Midden- en Oost-Europa en van de Russische Revolutie. Maar dit beginsel werkte niet: waren er voordien onderdrukte naties binnen multinationale rijken, nu kwamen er binnen de nieuwe natiestaten onderdrukte minderheden. In de periode waarin het nationalisme zijn hoogtepunt kende, speelde het geen opbouwende rol meer, maar was het - in Europa - separatistisch en irredentistisch. Het leidde tot uitdrijvingen en uitroeiing. De hedendaagse herleving, zowel in Westelijk als in Oostelijk Europa, maakt gewoon het werk af dat in 1918, op de voedingsbodem van de tegen-nationalismen, begonnen is. De formule natie=staat=volk is een anachronisme geworden.

Hobsbawm is bij het opstellen van zijn verhaal niet vertrokken van een definitie van natie. Hij heeft gewoon, bij wijze van werkhypothese, elke voldoende grote groep mensen, waarvan de leden zich als leden van een natie beschouwen, als dusdanig opgevat. In het verlengde daarvan heeft hij eerder gekeken naar het concept van de natie, d.i. het nationalisme, dan naar de werkelijke natie. Zijn uitgangspunt daarbij is de politieke interpretatie van natie en nationalisme van Geilner, met dien verstande dat hij deze interpretatie wil aanvullen met onderzoek naar de zienswijze van onderaf, gecombineerd met de

drie-fasentheorie van Hroch en de marxistische opvatting, die nu door de meeste onderzoekers wordt gedeeld, dat het nationale vraagstuk zich bevindt op het kruispunt van politiek, technologie en sociale verandering. Deze pragmatische opstelling heeft hem in staat gesteld een boek te schrijven dat (bijkomende) overtuigende argumenten omtrent het niet-gegeven zijn van naties aanreikt en vooral dieper inzicht in de verschillende vormen van nationalisme en hun specifieke historische functie verschaft. Het boek doet ook vragen rijzen, deels door de pragmatische aanpak, deels door de ontstaanswijze (het gaat om een uitwerking en bewerking van gastcolleges in Queen's University, Belfast), deels om meer fundamentele redenen. We gaan op enkele van deze vragen nader in. Zij zijn overigens niet alle van zuiver kritische aard. Zij kunnen ook betrekking hebben op mogelijke extrapolaties van Hobsbawms uiteenzettingen.

Het boek had ongetwijfeld aan scherpte gewonnen, indien Hobsbawm naarmate het verhaal vorderde, zijn begrippenarsenaal wat meer had gesystemiseerd. Zo b.v. kan men uit het boek een omschrijving van het nationalisme (als ideologie) in het algemeen distilleren. Nationalisme zou dan de doctrine zijn die stelt dat de wereldgemeenschap moet georganiseerd worden als een mozaïek van naties, meer bepaald als een geheel van vrije natiestaten; dat naties de natuurlijke vormen van maatschappelijke organisatie zijn en homogene entiteiten samenstellen op basis van lotsverbondenheid en/of cultuur, dat elke natie over een eigen soevereine staat moet beschikken om haar cultuur volwaardig tot uiting te kunnen brengen, dat naties een onvervreemdbaarrecht op een territorium hebben; dat de eerste loyautéit van een individu naar zijn/haar natie moet gaan en dat de enkeling alleen door de natie ware vrijheid kan vinden. De lotsverbondenheid kan gelegen zijn in een zelf gekozen verbintenis voor de toekomst (de revolutionair-democratische variant of het patriottisme) en dan vallen natie- en staatterritorium zonder meer samen. Gaat het om een (vermeende) lotsverbondenheid of om (vermeende) gemeenschappelijke culturele kenmerken, dan kan er een conflict ontstaan met de territoriale aanspraken van bestaande staten. In het geval van de revolutionair-democratische en de liberaal-burgerlijke varianten, is de culturele homogeniteit geen gegeven, maar een opdracht: burgers met andere culturele eigenschappen, resp. niet-historische kleinerenaties zullen geassimileerd worden (zij het, in de eerste variant, in principe beperkt tot die eigenschappen die nodig zijn voor een volwaardig burgerschap). Een dergelijke omschrijving van nationalisme zou een verheldering betekenen. De vraag is, of zij, hoewel gedistilleerd uit het boek, wel correct de opvattingen van Hobsbawm weergeeft. Hobsbawm had ook, naarmate het verhaal vorderde, meer afstand kunnen nemen van de terminologie van de historische actoren. (Hij doet dit trouwens wanneer hij erop wijst hoe zinloos het is om Québécois, Griekse en Baltische immigran-

ten, Algonkin-Indianen, Inuït, Oekraïners, Anglo-Schotten onder dezeifdenoemer van natie of nationalisme samen te brengen). Waarom heeft hij geen poging gedaan om, vanaf een bepaald moment, toch een definitie van natie op te stellen, in de richting b.v. van een groep mensen die herkenbaar is aan de ontwikkeling van een samenhorighheidsgevoel, gebaseerd op (vermeende) lotsverbondenheid en/of (vermeende) culturele eigenschappen, en aan functionerende mechanismen ter verspreiding van een cultureel complex dat de leden ertoe moet aanzetten zich als lid van de samenleving te gedragen en taken te verrichten die de samenleving in stand houden? Mogelijkerwijs had hij dan meer kunnen doen met het begrip 'etnie' (waarop een dergelijke definitie ook van toepassing is) en dit begrip relateren aan het protonationalisme. Nu brengt hij dit begrip enkel ter sprake om de nieuwigheid ervan te onderstrepen en deze nieuwigheid te interpreteren als teken van de moeilijkheden om het begrip 'nationalisme' uit te breiden tot de wereld buiten Europa.

Hobsbawm toont zich onzeker bij de interpretatie van hetgeen voor nationalisme doorgaat buiten Europa. Misschien gaat het hier enkel om een terughoudendheid t.o.v. een materie die niet zijn hoofdaandacht heeft opgeëist (naar eigen zeggen heeft hij zich vooral gericht op de negentiende en het begin van de twintigste eeuw). Toch vermoeden we dat het zijn pragmatische aanpak is, die hier tekortschiet. Zonder definities van naties, etnische groepen, nationalisme in het algemeen e.d. is het onduidelijk waarom sociale spanningen binnen Derde Wereld-staten niet te vergelijken zijn met de etnische of linguïstische nationalisme en tegen-nationalisme in Europa, of waarde grens ligt tussen de nationale bevrijdingsbewegingen die nationalistisch zijn en deze die dat niet zijn, of waarom nationale bevrijdingsbewegingen slechts in theorie nationalistisch zijn.

Een van de meest vruchtbare inzichten die het boek bijbrengt betreft de verhouding tussen nationalisme en links. Tegen de gangbare mening in betoogt Hobsbawm dat verschillende collectieve identificaties en loyaliteiten die volgens theoretici tegenstrijdig zijn, elkaar niet uitsluiten. De stelling dat de geschiedenis van WO.I duidelijk bewezen heeft dat het nationalisme een sterkere kracht is dan het socialisme wordt daardoor ondergraven. Hobsbawm beziet in dit licht ook het marxistische debat over de nationale kwestie. Dat ging volgens hem misschien wel meer over de houding die men moest aannemen tegenover arbeiderspartijen die tegelijkertijd nationalistische en socialistische aspiraties verdedigden, dan over het probleem dat arbeiders aan nationalistische leuzen gehoor gaven. Twee punten van commentaar

Punt een. Hobsbawm verklaart het nationalisme bij links door het feit dat men als burger kan deel hebben aan de staat en daardoor een zekere loyaliteit t.o.v. die staat ontwikkelt. Het nationalisme bij links is dus van revolutionair-

democratische of patriottische en niet van etnisch-linguïstische aard. Op die manier hoeft de ontwikkeling van een nationaal bewustzijn de ontwikkeling van andere elementen van sociaal bewustzijn niet in de weg te staan, integendeel zelfs. We menen dat Hobsbawm gelijk heeft. Maar wanneer we hierop doordenken, komen we paradoxalerwijze uit bij een verklaring van het huidige succes van extreem-rechts in arbeiderskringen. Via het sociaal pact tussen de nationaal georganiseerde arbeidersbeweging en het nationaal georganiseerde patronaat en de mede daaruit voortkomende welvaartsstaat, is de arbeider geïntegreerd in de natiestaat en meet hij nu vaststellen dat een groot aantal leden van die natiestaat niet meer genieten van de welvaart, maar dat vreemdelingen dat wel doen.

Punt twee. De zienswijze van Hobsbawm heeft ontegensprekelijk voordelen t.o.v. de opvattingen die, om niet te moeten toegeven dat het nationalisme een autonome kracht kan zijn in de geschiedenis, het nationalisme herdefiniëren als een vorm van klassenstrijd (strijd tegen een burgerij van vreemde oorsprong of tegen een autochtone burgerij die zich een vreemde cultuur heeft eigen gemaakt). Het is echter onduidelijk hoe Hobsbawms visie zich verhoudt tot de bolsjevistische opvatting, waarover hij het op een bepaald moment heeft. Ook voor Hobsbawm is het nationalisme onmiskenbaar iets dat hoort bij een bepaalde fase in de geschiedenis. Hij analyseert het verschijnsel bovendien op zo'n manier dat het duidelijk wordt waarom sommige marxisten het nationalisme als een waarde op zich konden beschouwen en anderen het accepteerden louter en alleen omwille van de mobiliseringsmogelijkheden. Maar de kracht van zijn analyse wordt meteen ondermijnd doordat hij enerzijds Lenins principe van nationale zelfbeschikking vanuit theoretisch oogpunt hetzelfde noemt als Wilsons principe, en anderzijds vermeldt dat, afgezien van de Sovjetunie, Europa niet werd gereconstrueerd op basis van de bolsjevistische zienswijze. De theoretische gelijkheid is daarin gelegen dat zowel Lenin als Wilson aan het zelfbeschikkingsrecht geen voorwaarde van minimale omvang verbonden. (We kunnen daar desnoods aan toevoegen dat zowel Lenin als Wilson een territoriaal zelfbeschikkingsrecht voorstonden, in tegenstelling tot sommige austro-marxisten die nationaliteit als een soort persoonsgebonden materie beschouwden). Maar is het niet zo dat voor Wilson, welke tactische redenen hij ook mag gehad hebben, anders dan voor Lenin, zelfbeschikking een waarde op zich was en hij in dit opzicht dicht bij de austro-marxisten stond? Dit wezenlijke verschil met Lenin wordt nu verdoezeld. En wat moeten we denken van de tegenstelling Sovjetunie - Europa? Dat een zelfde principe (dat van Wilson en Lenin) op twee verschillende manieren is toegepast, zodanig dat wat voor Wilson gold (zijn principe werkte immers niet), niet voor Lenin gold? Men krijgt hier het onbehaaglijke gevoel dat Hobsbawms thesis (nationalisme van opbouwende kracht naar

anachronisme), die we wensen te onderschrijven, kan dienen om de nationaliteitenpolitiek in de Sovjetunie goed te praten. Dat Hobsbawm als voorbeeld van een objectieve definitie van natie uitgerekend deze van Stalin geeft, zou, zo bekeken, wel eens minder onschuldig kunnen zijn dan op het eerste gezicht lijkt. Naar het einde van het boek toe noemt Hobsbawm het de grote verdienste van de communistische regimes dat ze de vernietigende effecten van het nationalisme wisten te beperken. Verdienste? Moet men het echt appreciëren dat er een politiek werd gevoerd die er niet zozeer op gericht was de oorzaken van etnische grieven weg te nemen dan wel alle mogelijkheden tot mobilisatie voor onafhankelijk etnisch protest te elimineren? Dat, meer algemeen, er een politiek regime heeft geheerst dat zo weinig mogelijkheden tot collectieve identificatie heeft getolereerd, dat na de ineenstorting ervan vele mensen enkel nog loyaal konden zijn t.o.v. een vermeende gemeenschap?

Tenslotte nog twee opmerkingen. Het boek bevat een instructieve vergelijking tussen het hedendaagse nationalisme en het fundamentalisme. En Vlaanderen komt herhaaldelijk ter sprake, op een manier die Vlaanderen de algemene thesis doet bevestigen en dus bij een aantal onderzoekers (om niet te spreken van de Vlaamse nationalisten van welk pluimage ook) wel de wenkbrauwen zal doen fronsen, en dat heus niet alleen omdat Hobsbawm, goed gedocumenteerd en overtuigend, aantoont dat taal niet de basis is van het nationale bewustzijn.

Pieter Saey en William Denayer

Natie en nationalisme sedert 1780, streven, mythe en werkelijkheid. E.J. Hobsbawm, Amsterdam: Jan Mets, 1994, 252 blz.

België verkoopt

Het zogenaamde 'Vlaamse verankeringsdebat' is zeker nog niet verstomd en Luc Van den Brande zal in de toekomst nog wel vaker op deze trom spelen. Na de grotendeels mislukte Vlaamse agitatie rond Distrigas wil Van den Brande nu de privatisering van Belgacom ook Vlaams verankeren naast een Vlaams Telenet. Doch niet iedereen is gediend van deze flamingantische oprispingen en binnen de CVP zit niet iedereen op de 'verankeringslijn'. Dat is tenminste de kern van het verhaal dat drie redacteuren van De Standaard in het boek **België verkoopt** verdedigen. De drie journalisten K. De Ruyter, S. Michiels en J. Mortelmans hebben in hun boek de Vlaamse (of Belgische) uitverkoop van bedrijven op een rijtje gezet en van kritische noten voorzien. Veel nieuws bevat hun overzicht niet, want wie de laatste jaren geduldig de berichten uit de kranten heeft geknipt, zal weinig toegevoegde waarde ontdekken.

Interessant is wel dat de drie journalisten zich onthouden van elk hijgend commentaar Voorts zijn de drie auteurs nogal kritisch ten aanzien van de verkoopdrift van de Belgische regering. Niet de ideologische motieven zegevierden bij de beslissing tot uitverkoop van staatsbedrijven, maar wel het vullen van de lege staatskas en het ontsnappen aan de noodzaak om kapitaal in de staatsbedrijven te pompen.

In deze context opereerde Van den Brande met zijn 'verankeringsdiscours' als een stoorzender, niet als een anti-kapitalist. De auteurs leggen er overigens fijntjes de nadruk op dat de 'flaminganten' werken vanuit een simplistische 'complottheorie': de Franse staat en de Franse staatsbedrijven zijn bezig om Vlaanderen op te kopen, waardoor de francofonie uiteindelijk zal triomferen. Vlaamse verankeringsfeesten zouden dus bedoeld zijn om de Vlaamse opinie te mobiliseren tegen de franco-belgicistische samenzwering. Auctor intellectuelis van deze strategie zou Kris Rogiers zijn, de man die Gaston Geens ooit aan Flanders Technology hielp en die daarna Van den Brande magnetiseerde met een verankeringsdiscours (blz. 40).

Boeken komen vaak te vroeg. Dat zullen de auteurs van dit boek wel gedacht hebben toen zij onlangs vernamen dat de uitverkoop van de NMKN ('het blauwe fabriekje') was afgeketst, omdat de kandidaat-kopers een lijk van vele miljarden in de kluis van deze staatsbank hadden ontdekt. Het boek mist deze 'scoop' en daardoor is het verhaal over de NMKN niet af.

Ook het hoofdstuk over Belgacom en de loopgravenoorlogen tussen manager Bessel Kok en bestuurder Benoit Remiche is armoedig uitgewerkt en mist een pointe. Het onlangs verschenen boek van Philippe Berkenbaum (*La belgacomédie*) geeft veel meer informatie. Wat getuigt van spitwerk, niet van knipselplakkerij. Dat spitwerk hebben de drie journalisten van De Standaard helaas niet verricht. Voorts bevat het boek geen register noch literatuurlijst.

Of de auteurs ook het eindrapport **Franse invloed op het Vlaamse bedrijfsleven** van Filip Vandenbroeke hebben geraadpleegd, weten we niet. Maar in dit rapport gemaakt in opdracht van het Davidsfonds klinkt de zo gehoorde 'samenzweringstheorie' ondubbelzinnig door. Volgens Vandenbroeke heeft Frankrijk de laatste jaren in de financiële sector en in de dienstensector een verpletterend overwicht verworven en is Vlaanderen een Franse kolonie geworden. Deze vaststelling steunt op de zogenaamde netwerkanalyse van dubbelfuncties in de bestuursorganen van bedrijven en op de kapitaalparticipaties van Franse bedrijven in België. Inderdaad, in bepaalde sectoren domineren de Franse groepen en zij bedienen zich van managers gerecruteerd in Belgisch-francofone kringen om hier hun filialen te beheren.

In een slothoofdstuk pleit de auteur voor een 'zinvol verankeringsbeleid' dat zou gebaseerd moeten zijn op het vrijmaken van overheidsmiddelen voor het verankeren van grote Vlaamse bedrijven via de GIMV en het ondersteunen van de groei van de Vlaamse KMO's. Daar kunnen dan nog eens fiscale stimuli bovenop gelegd worden. Doch deze voorstellen blijven vaag voor wat de concrete haalbaarheid van de verankeringsprojecten betreft. Uiteraard verzuimt de auteur om in te gaan op banale incidenten, zoals het faillissement van de 'Vlaams-verankerde' Boelwerf en de déconfiture van het Fenix-project in Limburg. Verankeren is een moeilijke oefening waarvoor het werkboek nog moet worden geschreven.

André Mommen

K De Ruyter, S. Michiels en J. Mortelmans, België verkoopt. De stille privatisering van de Belgische overheidsbedrijven, Groot-Bijgaarden: Scoop, 1994, 138 blz. ' 520 frank.

Philippe Berkenbaum, La Belgacomédie, Brussel: Editions Luc Fire, 1995, 268 blz., 765 frank.

Filip Vandenbroeke, Franse invloed op het Vlaamse bedrijfsleven, onderzoeksresultaten, Studie in opdracht van het Davidsfonds, september 1994, 50 blz. (losbladig).

Oog in oog met de burgeroorlog

In 'Oog in oog met de burgeroorlog' beschrijft de Duitse essayist en eminent Europa-kenner Hans Magnus Enzensberger de wereld van na de ideologieën. Het is een apocalyptisch tafereel: een wereld die wegglijdt in het geweld en de chaos van de burgeroorlog. Die burgeroorlog wordt niet enkel ver van ons bed op het tv-scherm uitgevochten, maar ook dichtbij in onze steden waar bepaalde wijken *off limits* zijn, of in de voetbalstadions waar hooligans met elkaar op de vuist gaan. De wereldkaart vertoont steeds meer grijze zones, die hun eigen wetmatigheden kennen en waar 'wet en orde' niet langer enige veiligheid kunnen garanderen.

De burgeroorlog raast als naakte agressie over de wereld. Zijn deelnemers hebben lak aan ideologische rechtvaardiging, ze hebben geen (utopisch) toekomstbeeld voor ogen. Hun strijd speelt zich af in het hier en nu. De inzet is geen nieuwe politieke of economische orde, maar herleid tot zijn essentie: 'us or them'. Er rest de betrokkenen niets (of is het juist om het even wat?) waarvoor ze een offer zouden kunnen brengen" (p. 27).

Enzensbeiers burgeroorlog is niet nieuw; eigenlijk is hij oeroud: het is Kaïn en Abel; Hobbes' oermythe van de 'oorlog van allen tegen allen'. Het is alleen maar dat we niet vertrouwd zijn met de zelfdestructieve primaire uiting ervan. We hebben te lang geleefd met de 'leugen' van de 'beheerste' conflicten die onder de ideologische atoombomplu welig mochten tieren. Voor Enzensbeier dient de burgeroorlog zich aan als 'waarachtiger', 'natuurlijker', als "(...) de primaire vorm van alle collectieve conflicten." (p. 7) Enzensbeier beschrijft dus de burgeroorlog als een atavistische reflex, als een regressie. De burgeroorlog toont ons de mens, teruggeworpen in een oertoestand; het individu ontbloot van elke zingeving, terend op ressentiment.

Ik moet bekennen: Enzensbeiers beschrijving irriteert mij enorm. Hij doet te veel denken aan de voldane kosmopoliet die vanuit zijn veilige, comfortabele positie meewarig neerkijkt op het gewoel aan zijn voeten. Dat voetvolk onderwerpt hij aan een bijna fatalistische wetmatigheid die bepaalt dat waar de staat terugdeinst de collectieve waanzin het toneel voor zich opeist. Wie zich bij deze onoverkomelijkheid neerlegt, kan er makkelijker afstand van nemen en hoeft zich verder niet in analyse uit te putten. De taal van Enzensbeier is dan ook dwingend, primordiaal; vertoont weinig sporen van nuance.

Daar is het hem ook niet om te doen. Enzensbeiger heeft weinig oog voor specifieke contexten: de 'moderne' voedingsbodem van de burgeroorlog moet het afleggen tegen een psychologiserende beschrijving. De beschuldigende vinger naar het westen hangt er eerder slapjes bij. Als we al fout zitten, dan ligt de oorzaak daarvan vooral in onze overmoed. De verwachtingen waren te hoog gespannen: we dachten dat we de hele wereld in onze broekzak zitten hadden. En aan die overmoed moeten we dringend wat doen.

Oog in oog met een wereld waarvan Bosnië, Somalië, Angola, Rwanda, Tsjetsjenië deel uitmaken, slaat immers de sprakeloosheid toe. Elke uitspraak of oordeel lijkt zich immers tegen ons te keren. De westerling heeft de wereld, 'zijn' wereld, geestelijk gekoloniseerd, ingekapseld in een netwerk van materiële, ideologische en morele imperatieven. Maar grote delen van de wereld ontsnappen aan deze verordeningen, leggen ze naast zich neer en blijken immuun voor het westers universalistisch appel.

Dat westers universalisme zoals belichaamd in het concept van de 'mensenrechten' is "een morele valstrik" (p. 57) gebleken. We kunnen ons niet onbeperkt verantwoordelijk blijven voelen voor al wat misloopt in deze wereld; we kunnen niet onbeperkt een beroep blijven doen op de schuldgevoelens van de westerse mens. "Het is tijd om afscheid te nemen van morele almachtsfantasieën." (p. 67) We moeten een stapje terug zetten. We hebben het universalisme kwistig rondgestrooid, het uitgeroepen tot grondvest van de politieke morele orde. Maar het bleek slechts een op macht gebaseerde illusie die steeds meer aan onze greep ontsnapt. Dus moeten we deemoedig onze machteloosheid erkennen en prioriteiten gaan stellen. In de poel van ellende die onze wereld geworden is, moeten we overgaan tot "trriage" (p. 68) en bijgevolg keuzes maken. Onze keuze zal, bijna onvermijdelijk, ingegeven worden door ruimtelijke nabijheid en concrete actiemogelijkheid. "Er is brand voor onze eigen huisdeur." (p. 70)

En zo smokkelt Enzensbeier de smeulende resten van het westerse universalisme binnen in een 'Eigen Volk/Staat Eerst'-retoriek. We blijven het universalisme hanteren, maar dan in alle bescheidenheid, op onszelf teruggeplooid. De contradictie is duidelijk; de ontmaskering zal snel volgen. De westerse morele aanspraken waren niet anders dan een handig machtsinstrument, een voorgehouden illusie die de wereld rond als haalbaar diende aanvaard: voor de *have-nots* om hun ontwikkelingsdroom te voeden, en voor de *haves* om hun bevoorrechte positie te kunnen verantwoorden.

Op de ruïnes van het universalisme rest dan inderdaad enkel Enzensbergers beeld van Sisyphus die telkens opnieuw de steen van de vrede de berg moet op rollen.

Marc Van Acker

Oog in oog met de burgeroorlog. Hans Magnus Enzensbergei Amsterdam: De Bezige Bij, 1994, 75 blz. (ven. 'Aussichten auf den Bürgerkrieg', Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1993).

De waanzinnige twintigste eeuw

Van Sarajevo 1918 tot Sarajevo 1994, van het begin van de leninistische revolutie tot het einde ervan, en van het hoogtepunt van de positivistische zekerheden tot de diepe twijfel van het postmodernisme: Mark Heirman heeft oog voor de grote bewegingen die uit de verwarrende massa historische feiten opduiken. Die feiten zijn, daar het om een politieke geschiedenis gaat, overwegend negatief of verontrustend, maar de auteur plaatst dit sombere beeld van onze "waanzinnige" eeuw meteen in het perspectief van de gewelddadigheid, onrechtvaardigheid en onzekerheid van de rest van onze geschiedenis, met als gevolg de nuchtere vaststelling dat we hierin jammer genoeg niet zoveel van onze voorouders verschillen, ondanks onze wetenschappelijke verwachtingen en pretenties.

In de geest van Barbara Tuchman, naar wie de titel trouwens verwijst, is het een "verhalend" en leesbaar boek geworden, wat een prestatie is, wanneer men bedenkt hoeveel informatie erin werd verwerkt. Dit verhaal draait om de drie assen van de grote revoluties van onze eeuw: de Oktoberrevolutie van 1917, de culturele revolutie van mei '68 en de verrassende democratische revolutie in Oost-Europa tussen 1989 en 1991. Heirman besteedt veel aandacht aan de houding van de katholieke kerk en de figuur van de vredespaus Johannes XXIII, maar blijft opvallend voorzichtig in zijn beoordeling van de huidige paus. Hij maakt een duidelijk onderscheid tussen de materiële en intellectuele omstandigheden waarin de ideologieën en misdaden van Hitler en Stalin geduid moeten worden en legt de nadruk op de strijd tussen de moderniteit en haar tegenstanders, die vanaf het begin de Oost-West-tegenstellingen heeft doorkruist en nu pas volop is losgebarsten.

Het is om evidente redenen geen optimistisch boek geworden, maar het geeft ons een zeer duidelijk beeld van de krachten die in de twintigste eeuw aan het werk geweest zijn, al vind ik het jammer dat hij relatief zo weinig plaats besteedt aan de analyse van de economische factoren. De ongeveer 140 titels van de bibliografie geven de geïnteresseerde lezer echter ruimschoots de kans om dat verzuim te herstellen.

Ludo Abicht

De waanzinnige twintigste eeuw, Mark Heirman, Antwerpen-Baarn- Hadewijch, 1995, 239p.

De openbare omroepen: na het verleden ook een toekomst?

Je kan geen krant meer openslaan of de openbare omroep komt ergens wel ter sprake. Meer dan ooit wordt er over zin en onzin van het publieke omroepbestel gepraat. Dat bestel kende zeer lang een comfortabele monopoliepositie en wellicht mede daardoor werd zowel de kijker als de kwaliteit wat verwaarloosd. Als die omroepen vandaag ter discussie staan dan zullen ze in de eerste plaats in eigen boezem moeten kijken en minstens het initiële concept, dat nog altijd geldt, aan een evaluatie onderwerpen. Opgebouwd volgens het Reithiaanse model, genoemd naar een vroegere BBC-voorman, stond het idee van de natie staat centraal: een paternalistische omroep had tot taak om het samenhangsgevoel te versterken. In het teken daarvan werd aan de programma's een strikte neutraliteit opgelegd. In werkelijkheid kwam er een soort van zelfcensuur waarbij elke vorm van ernstige kritiek uit de weg werd gegaan. De structuren zelf stonden evenzeer garant voor de creatie van een 'Wij-gevoel'. Een belangrijk, zoniet het belangrijkste selectie criterium voor de verschillende functies op elk echelon en zeker voor de kaderfuncties, was en is nog altijd de politieke kleur. Het evenwicht van de aldus volledig gepolitiseerde omroepen werd bepaald door de samenstelling van het parlement. Dit angstvallig vasthouden aan het maatschappelijke evenwicht werkte verlamdend. Hoewel hierin met de jaren enige verandering optrad, waren de openbare omroepen volledig overgeleverd aan en niet voorbereid op de concurrentie met de commerciële omroepen. Die nieuwe omroepen werken volgens een nieuw eenvoudig concept, dat een soort mengsel is van post-modernisme en commercialisme. Door de aard van het financieringsmechanisme bestaat het voornaamste einddoel in het bereiken van een zo groot mogelijk publiek. De aangewende middelen zijn: een gemakkelijke programma, een vlotte styling, niet te sterk afgelijnde of duidelijk te categoriseren programma-onderdelen en flitsende beelden.

In Vlaanderen dreigt de openbare omroep nu de plaats van eeuwige tweede toebedeeld te krijgen. Tenminste als men de kijkcijfers als variabele hanteert. Enkele kaderleden van het ACOD, de socialistische centrale die een stevige voet in het BRTN-huis heeft, vonden het alleszins hoog tijd om de noodklok te luiden. In ***Openbare omroepen morgen*** verdedigen zij met vuur de openbare omroep en niet enkel, zo schrijven ze, om de tewerkstelling veilig te stellen,

maar omdat men de oorspronkelijke zending van de openbare omroep schijnt vergeten te zijn: in het democratische proces een bron zijn van onafhankelijke en meningsvormende informatie met bovendien een belangrijke culturele bijdrage.

Dat de openbare omroep reeds lang geen vanzelfsprekendheid meer is, bewijst het *Groenboek* van de Europese Unie over de Europese programma-industrie. Vanuit een uitgesproken mercantiele benadering Wordt met geen woord gerept over de openbare omroepen. Een frappant gegeven dat de auteurs niet ontgaan is. In een goed uitgewerkt betoog vragen ze zich dan ook af of de vrije meningsuiting te verenigen is met de ongelimiteerde vrijheid van de markt. De niet-commerciële communicatie wordt bedreigd.

Verdedigers van de openbare omroep worden echter geconfronteerd met een probleem: marginale meningen kwamen op de openbare omroepen evenmin aan bod; de 'eigenaars' (de politiek dominante groepen) bepaalden wat rijp was voor de ether en daarmee was van een echte vrije meningsuiting evenmin sprake. Niet zelden gebruikende 'mercantielen' exact dezelfde argumentatie om de openbare omroepen naar de geschiedenisboeken te verwijzen.

De auteurs lijken dit te beseffen. In een aantal hoofdstukken proberen ze een soort derde weg te ontwikkelen. Ze zijn daarvoor te rade gegaan bij verschillende openbare omroepen op het Europees continent.

Op structureel gebied vindt men verspreid in het boek heel wat interessante ideeën: de manier waarop de tewerkstelling moet worden georganiseerd en voorstellen en voorbeelden m.b.t. de Organisatie van de omroep (raad van bestuur, directeurs, instituten,...). Dat allemaal om de Organisatie vlotter, efficiënter en dus minder bureaucratisch te laten verlopen.

In het financiële luik wordt gepleit voor een gemengde financieringsvorm. De argumentatie daarvoor en wijze waarop dit moet gebeuren, hebben de auteurs waarschijnlijk ontleend aan Els Witte, de vorige voorzitter van de raad van bestuur. Maar het besluit is duidelijk: de Europese realiteit toont aan dat de ideale financieringsvorm, namelijk exclusieve overheidsfinanciering, op de BBC na, nergens wordt gerealiseerd. Daarom moet men ook beroep doen op inkomsten uit reclame. Een pragmatische en misschien wel aanvaardbare houding, al vindt men in het betoog een interne tegenspraak: enerzijds zet men zich voortdurend krachtig af tegen elke mercantiele benadering en anderzijds wil men elementen ervan incorporeren in het openbaar bestel. Niet alleen met een pleidooi voor het invoeren van reclame, maar o.a. ook bij de introductie van nieuwe technieken. Getuige dit citaat: "Hij [de openbare omroep] zal overigens naast zijn traditioneel programma aan zijn publiek ook nieuwe diensten moeten aanbieden op het vlak van teletekst, teleshopping [!], merchandising [!], e.d. Enkel al om redenen van faire concurrentie mag de openbare omroep niet van

de nieuwe ontwikkelingen worden uitgesloten" (p. 81). M.a.w. om de concurrentie aan te gaan is men genoodzaakt commerciële technieken te gebruiken. Waar moet dat eindigen? Het is trouwens een gegeven waar heel wat vakbonden/centrales binnen openbare diensten het moeilijk mee hebben en waar retoriek, de recht-door-zee-houding, nogal eens durft verschillen van de praktijk van het zachte schipperen.

In zoverre mag men stellen dat de auteurs kaas gegeten hebben van de materie. Ze hebben een visie, met duidelijk onderbouwde elementen, en op de genoemde schoonheidsfoutjes na, is het een uit te proberen recept.

Het wordt al wat minder als de taakstelling van de openbare omroepen en de programmering ter sprake komen. Op p. 122 duikt zowaar de oude Reith (BBC) weer op: "Die opdracht vloeit primordiaal voort uit een nationaal karakter. De openbare omroep dient het publiek binnen zijn eigen landsgrenzen en staat in voor het behoud van de nationale identiteit, taal en cultuur". En verder: "Zodoende kan de openbare omroep een factor van sociale cohesie en integratie vormen." En voortdurend krijg je een anachronistisch discours dat cultuur en democratie verwacht met paternalistische natie-vormende elementen. De onvolwassen kijker krijgt een utilistisch recept ingelepeld dat in niets verschilt van het model waarvan bewezen werd dat het niet meer werkte. Zo wordt gepleit voor meer informatie over Europa teneinde "het belang van Europa beter te belichten" (p. 30). De informatie an sich heeft geen waarde. De informatiewaarde wordt ontleend aan een duidelijk politiek kader: de integratie van Europa. M.a.w. publieke omroepen blijven in dit concept een gebruiksvoorwerp voor politieke ambities. Nergens lezen we iets over het belang van, neem maar, Afrika of de cultuurproducten uit Burkina Fasso. En weer die ongerijmdheid met de aanvankelijke doelstelling die de auteurs beweren te verdedigen: "onafhankelijke en meningsvormende informatie".

Enkele inhoudelijke storende elementen zijn al genoemd. Maar we zijn helemaal niet gelukkig met de opmaak van het boek, namelijk de gebrekkige cohesie van de tekst. Licht het aan het feit dat er drie auteurs aan meewerkten? Het is moeilijk uit te maken, maar bij wijlen wordt het boek moeilijk leesbaar: er zijn bijvoorbeeld de talloze en ellenlange opsommingen, dat is niet bepaald aanmoedigend voor de lezer. Deze krijgt de indruk dat hij bladert in een cursus van een vervelende prof vlak voor een examen of in een samenvoeging van pamfletten ter illustratie van één of ander congres.

Wie structurele organisatorische oplossingen zoekt voor de openbare omroep (en zelfs voor de openbare dienst in het algemeen), heeft aan het boekje een nuttig instrument. Wie echter begaan is met de culturele rol van de openbare omroep en verfrissende ideeën zoekt over zijn functioneren binnen een democratie, zal

op zijn honger blijven. Daarvoor verwijzen we liever naar iemand als Leo De Haes, die o.i. beter geplaatst is om hierover zijn zeg te doen.

Ludo De Brabander

Openbare Omroepen Morgen, een geëngageerde visie. Marc Kerki, Paul Phillipaerls en Jean-Claude Van Soest. Brussel: Masereelfonds, 1995.

De sociaal-democraten en de Europese integratie

Het westerse democratisch systeem dat gebaseerd is op parlementen en politieke partijen wordt geconfronteerd met ingrijpende veranderingen in de wereld waarin het functioneert. Indien het er niet in slaagt een gepast antwoord te formuleren, dan staat de democratie op het spel overal in Europa en daarbuiten.

De twee belangrijkste uitdagingen zijn: een totaal veranderde internationale ideologische context; en de poging om werkzame heel-Europese instellingen op te richten - een poging die reeds veertig jaar bezig is maar nu in een beslissende fase getreden is.

Hieraan moet nog worden toegevoegd dat het democratisch systeem niet in staat blijkt om afdoende te reageren op wat zowel door de politici als door de gewone burgers wordt beschouwd als de maatschappelijke sleutelproblemen.

De eerste uitdaging volgt uit de implosie van het communistisch systeem in de Sovjetunie en in Centraal- en Oost-Europa waardoor het westers democratisch systeem zijn traditionele vijand verloor.

De tweede uitdaging is deze van de vereniging van de Europese landen - en hun volkeren. Dit betekent het opbouwen van instellingen die hen in staat zullen stellen om de problemen die het best - of alleen - kunnen worden aangepakt op het niveau van de Europese Gemeenschap/Europese Unie, of verder dan dat heel-Europese niveau. Hoewel het log is, is het huidige systeem van de "Gemeenschap" succesvol omgegaan met vele knelpunten. Maar de Europeanen staan voor

één fundamentele keuze: al dan niet de cruciale stap zetten naar een federaal systeem.

Deze beide uitdagingen zijn bijzonder acuut voor de sociaal-democratische en socialistische politieke familie. In de jongste jaren zag men een graduele verschuiving in hun politieke standpunt, van de wil om het kapitalistisch systeem te hervormen naar de aanvaarding van het Vrije marktsysteem (de laatste vermomming van het kapitalisme). In potentie is er ruimte voor een nieuwe ideologie, maar de sociaal-democratie is niet in staat gebleken de leemte te vullen. De druk om het systeem te veranderen en meer in het bijzonder economische en ecologische overwegingen te verzoenen kwam van de kant van "groen links".

Een vergelijk in nieuwe kwesties - niet alleen het milieu maar ook feminisme, grootstadproblemen, racisme... - wordt betaald met de neergang van de socialistische partijen, hoewel ze in de meeste gevallen in elk land nog altijd de sterkste kracht zijn. Als ze er niet in slagen een nieuw programma uit te werken zal deze neergang zich doorzetten. Er zijn twee scenario's, die elkaar wederzijds niet uitsluiten en niet onrealistisch zijn. Een eerste scenario bestaat in een splitsing, waarbij de meer radicale elementen hun eigen weg gaan; in het andere geval gaat het om een de facto alliantie met de conservatieve/christen-democratische familie op basis van een gedeelde tolerante opstelling t.a.v. het marktsysteem.

Het is een passend moment om de balans op te maken van de standpunten van de sociaal-democraten in relatie tot de Europese integratie. Er is ook een institutionele druk om deze oefening uit te voeren, met name is er de snel naderende deadline van de intergouvernementele conferentie die in 1996 wordt bijeengeroepen om het Verdrag van Maastricht bij te sturen. Veel relevante informatie kan men vinden in het te Brussel gepubliceerde boek "De la Nation à l'Europe: paradoxes et dilemmes de la social-démocratie". Het werd samengesteld door Mario Telo die, als lector en vorser aan de ULB, goed geplaatst is om de ex-Gemeenschap, nu de Unie, te observeren.

Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste bevat een reeks analyses van het tot stand komen van de posities t.a.v. het integratieproces in de verschillende partijen van de sociaal-democratische familie. Hieruit blijkt hoezeer de nationale situaties van elkaar verschillen. Deze teksten zullen voor historici van zeer grote waarde zijn.

Het tweede deel, geschreven door Mario Telo zelf, onderzoekt de ontwikkeling van het integratieproces zelf en de opstelling ertegenover van de sociaal-democratische partijen. Eén van Telo's stellingen is dat 'het lot van de politieke familie die de belangrijkste van het oude continent is geweest steeds meer rechtstreeks gelieerd is met dat van de Europese integratie'; en hij wijst er op dat "hoewel de hedendaagse sociaal-democratische partijen verenigd zijn door een gemeenschappelijk lot, zij nog steeds geen authentiek politiek-institutioneel project geformuleerd hebben, aangepast aan de uitdagingen van 1989 en van Maastricht".

Men kan Telo en zijn collega's zeker niet verwijten dat ze in de "Europese val" zijn getrapt, zoals vroeger vele politici en academici die (al te laattijdig) de Europese dimensie ontdekten en de fout begingen om deze dimensie van dan af als een belangrijk element op zich te beschouwen, eerder dan als een noodzakelijk voorwaarde voor het succes van een bepaalde politiek.

Een nader onderzoek van de idee van de vitale band tussen integratie en het lot van de sociaal-democraten had niettemin verhelderend gewerkt. Telo schreef echter in 1993, te vroeg voor een evaluatie van Maastricht I en nog maar bij de start van de aanloop naar Maastricht II.

Nu, in 1995, met uitzicht op de intergouvernementele conferentie, is het gemakkelijker om het debat dat zich rond Maastricht II ontwikkelt te omschrijven als een kwestie zowel van politieke inhoud als van Organisatie van de instellingen. De sociaal-democraten lijken vastbesloten om niet te vervallen in de fouten die hebben geleid tot Maastricht I: de opties werden genomen achter gesloten deuren en zo goed als zonder enig publiek debat. Voor de eerste maal zal een belangrijke stap in het integratieproces het voorwerp zijn van een stevig debat, waarbij critici en tegenstanders hun standpunt naar voren kunnen brengen. Door wat gebeurd is bij Maastricht I - het Deense "Neen", de smalle marge bij het Franse referendum, de grondwettelijke rechtszaken in Duitsland... - hebben de regeringen zich gerealiseerd dat zij een tekst naar voren moeten brengen die kan rekenen op een stevige meerderheid.

Maar het vooruitzicht van een groot publiek debat houdt ook voor de sociaal-democraten een uitdaging in, m.n. zowel we hierboven schetsten een discussie zowel over de democratische instellingen als over de politieke inhoud.

Het is de socialistische fractie in het Europees Parlement (nu officieel de 'Partij van Europese Socialisten') die het initiatief heeft genomen. Een

belangrijke stap, waarbij ook duidelijk wordt hoe moeilijk het is om tot een consensus te komen over om het even welk verstrekkend initiatief. Elisabeth Guigou, de voormalige bijzondere adviseur Europese zaken van president Mitterrand en latere minister voor Europese zaken, werd door de fractie belast met de opstelling van een eerste voorbereidende nota voor het interne debat in de fractie om klaar te zijn voor de intergouvernementele conferentie. Mevrouw Guigou leverde een document af van 34 pagina's, waarin zij de verschillende institutionele items behandelt en radicale opties voorstelt om de instellingen te vereenvoudigen en te versterken. Maar de auteur beperkte zich niet tot de institutionele aspecten. Ze adviseerde stappen op vlak van burgerrechten, en o.m. de integratie van de Conventie van de Mensenrechten in het Verdrag van Maastricht. Ze adviseerde maatregelen voor meer effectieve procedures op vlak van- gemeenschappelijke veiligheid en defensie voor de landen die willen deelnemen.

Het belangrijkste is wel dat de werknota topprioriteit geeft aan de sociale cohesiepolitiek, met een gedetailleerde uitwerking. Deze houdt een einde in van de Britse "uitzonderingspositie" (de zgn. *opt Out*), de integratie van het Europees Sociaal Charter (1989) in de Maastricht-tekst en de volledige uitvoering van Delors' Witboek over werkgelegenheidscreatie. Het document acht het ook noodzakelijk dat de Raad en de Commissie een economische en sociale macht zou vormen naast de monetaire macht die zal worden uitgeoefend door de Europese Centrale Bank.

Gezien zijn statuut van "werknota" genoot dit verstrekkende document in de pers beperkte weerklank. Binnen de tien dagen werd het bediscussieerd in de fractie waar het grondig werd afgeslacht. Fractievoorzitster Pauline Green stelde daarna een voorzichtig document op op basis van wat door de fractie kon aanvaard worden. Dit betekende dat de socialistische fractie een kans had gemist om het voortouw te nemen in de aanloop naar Maastricht II.

Andere radicale nota's die worden ingebracht om het Maastricht II proces te stofferen riskeren het om eveneens tot mootjes gehakt te worden. Maar omgekeerd mogen ook radicale "anti-federalistische" of "anti-Brusselse" documenten een gelijkaardig lot verwachten.

De strijd in het sociaal-democratischekamp omtrent Maastricht II is zeker niet altijd. Het Guigou-syndroom - de afwezigheid van een meerderheid voor een radicaal of verstrekkend project - kan tot gevolg hebben dat de sociaal-democraten weinig invloed zullen hebben op de uitkomst. Maar de federalisten

in de fractie zullen zich niet zonder strijd gewonnen geven; ze realiseren zich immers dat als er geen enkele politieke kracht zich verzet tegen de groeiende "anti-Europese" druk de Gemeenschap/Unie dermate verzwakt kan worden dat ze ineffectief wordt, met desastreuze gevolgen voor zowel de interne Europese samenhang als voor de mogelijkheid voor de Unie om haar volle gewicht aan te wenden in de internationale relaties.

Het mag voor de hele sociaal-democratische familie ook duidelijk worden dat het om invloed uit te oefenen in Europa niet volstaat om te beschikken over een structuur te hebben en betrokken te zijn bij een reeks goede zaken. De sociaal-democraten kunnen alleen hopen de gang van zaken te wijzigen - als ze dat al willen, wat verre van zeker is - in een Gemeenschap/Unie met een federale basisstructuur: een centrale beleidsmakende instantie (de Unie-executieve) met strikt omliggende bevoegdheden en actierreinen, verkozen door en verantwoording verschuldigd aan het rechtstreeks verkozen Europees Parlement, Deze punten en opties zijn misschien niet zo bekend voor wie niet vertrouwd is met een federaal systeem.

Dit begrijpen en het vatten in een Europese "grondwet" is een grote opdracht - en er zou wel eens te weinig tijd kunnen resten om voor 1996 of 1997 om die radicale gedachte te assimileren en te vertalen in grondwettelijke bepalingen. Het is geen kwestie van een jaar of twee (de integratie heeft enkele decennia aangesleept); wat telt is de bekommernis om te komen tot een effectief democratisch systeem. Als zij het voortouw willen nemen in de Unie moeten de sociaal-democraten een programma ontwikkelen - dat waarschijnlijk weinig zal verschillen van de nota Guigou - waarmee ze samen, samenhangend en overtuigend in de komende maanden en jaren campagne moeten voeren.

John Lambert

De la Nation à l'Europe. Paradoxes et Dilemmes de la Social-Démocratie, Mario Telo (red.), Brussel: Bruylant, 1994.

De rode herinnering

In zijn boek **De rode herinnering** poogt Jan Vermeersch de onmogelijke terugkeer van de sociaal-democratie in Tsjechië te verklaren. Anders dan in Polen en Hongarije, was tussen de beide wereldoorlogen in Tsjechoslowakije de democratie stevig gevestigd en speelden de sociaal-democraten er een belangrijke rol. Doch na 1989 slaagden deze laatsten er niet in om de rode draad terug op te pakken. Waarom? Volgens Vermeersch zijn er meerdere oorzaken voor dat falen aan te wijzen. In de eerste plaats hadden de Tsjechische sociaal-democraten hun sterke positie tussen beide wereldoorlogen te danken aan het feit dat zij samen met de liberalen de kleinburgerlijke nationale socialisten de republiek hadden weten te stabiliseren. Daardoor hadden zij zich evenwel blijvend vervreemd van een belangrijk deel van de arbeidersklasse. Deze koos op vele plaatsen voor de communistische partij.

De déconfiture van de Tsjechoslowaakse republiek in 1938-39 en de daaropvolgende Duitse bezetting stelden de sociaal-democraten voor een ernstig dilemma toen in 1945 het land door het Rode Leger werd bevrijd. Het Nationaal Front, waarin de communisten weldra de eerste viool speelden, en de opzettende Koude Oorlog maakten een duidelijke keuze voor of tegen een communistisch regime onontkoombaar. In 1948 kwam dan de grote gelijkschakeling en verdween het grootste gedeelte van de sociaal-democratische aanhang in een communistische massapartij van meer dan 1 miljoen leden. Praag werd de meest westelijke voorpost van Moskou. De overblijvende sociaal-democraten leefden ondergronds of verdwenen na processen in de gevangenis. Zelfs in 1968, toen wat meer ademruimte bestond, slaagden ze er niet in om opnieuw erkend te worden. Daarna moesten ze zich noodzakelijk weer terugtrekken in de illegaliteit of uitwijken. Het regime in Praag bleef doof voor elk hervormingsstreven. Het einde van het lied is bekend: evenals in de DDR stuikte het regime van Jakes eind 1989 machteloos neder onder druk van steeds massalere demonstraties van vooral jonge mensen.

De vrijgekomen politieke ruimte werd in deze turbulente tijd vrijwel onmiddellijk opgevuld door Burgerforum, een conglomeraat van diverse ideologische groepen en personen. De heropgerichte Tsjechische en Slowaakse sociaal-democratische partijen deden het tijdens de parlementsverkiezingen van juni 1990 zeer slecht: ze konden de kiesdrempel niet eens nemen. Blijkbaar - zo meent Vermeersch (blz. 67) - waren de socialisten het slachtoffer geworden van de 'communistische erfenis'. De liberalen konden daar garen bij spinnen.

Vermeersch vraagt zich ook af of de Tsjechische sociaal-democraten niet de hand in eigen boezem moeten steken. Hadden ze zich niet beter kunnen vermengen met de fractie van de 'reform-communisten'? Het probleem is evenwel dat alleen de Slovaakse communisten zich tot de Partij van Democratisch Links omvormden en dat de Tsjechische communisten, wegens hun betere inplanting in de 'oude arbeidersklasse' van de Tsjechische landen, geen moeite hadden met het bewaren van hun oude identiteit. De Tsjechische sociaal-democraten waren inmiddels belast met vele negatieve historische kenmerken: ofwel waren ze ex-socialisten ofwel waren ze onbekende dissidenten. En aan beiden had de arbeidersklasse geen behoefte. De ruzies in de sociaal-democratische familie deden de rest.

Toen evenwel het dominante Burgerforum onder impuls van de rechtse premier V. Klaus al in 1991 uit elkaar viel, kregen de sociaal-democraten uiteindelijk versterking van parlementsleden uit het oude Burgerforum. Dat vertaalde zich in een betere score bij de parlementsverkiezingen van juni 1992 (6,5 procent). Doch dat was beduidend minder dan de score van het Links Blok rond de communisten (14 procent). Ondanks de face-lift waren de sociaal-democraten geenszins aantrekkelijk geworden voor de stedelijke middenklasse. Die stemde nog altijd op de ex-dissidenten partijen. Hierdoor is het onwaarschijnlijk dat de Tsjechische sociaal-democraten op afzienbare termijn een politieke rol van betekenis zullen spelen.

Al met al heeft Jan Vermeersch een goed geschreven en gedocumenteerd werkje voor een breder publiek geschreven. Uiteraard zijn er ook op dit produkt van de 'histoire immédiate' wat aanmerkingen te maken. De auteur leest geen Tsjechisch en is dus aangewezen op Westerse en vertaalde bronnen. Hij heeft blijkbaar alleen uitvoerig gepraat met lokale sociaal-democraten. De bibliografie valt nogal magertjes uit. Waar de Tsjechische sociaal-democraten nu precies voor staan blijft in het betoog in een dikke mist gehuld. Zijn ze aanwezig in de belangenstrijd van de diverse segmenten van de arbeidersklasse? Welke positie nemen ze in bij stemmingen in het parlement? Zitten ze in de gemeentebesturen en wat doen ze daar? Kortom, het boek heeft ook zo zijn beperkingen, omdat de sociaal-economische context onvermeld blijft en de auteur veelal aan de oppervlakte blijft door de dynamiek van de sociaal-democraten te beschrijven als een intern proces. Wie zich echter snel wil oriënteren op een nog altijd niet zo bekend land en situatie, heeft hier alvast een bruikbare inleiding om meer te weten dan hetgeen in de krant staat.

André Mommen

Jan Vermeersch, De rode herinnering. Sociaal-democraten in Praag. Leuven-Apeldoorn: Garant, 1994, 159 blz.

Dansen op de vulkaan

In de Wereldbeeld-reeks van Globe is dit journalistieke boek van de hand van Liesbet Waickiers verschenen. De ondertitel luidt 'Latijns-Amerika op de drempel van de 21ste eeuw', wat al aangeeft dat het om een soort vogelvlucht over de regio gaat. Waickiers is radiojournaliste en heeft jarenlang berichtgeving over Latijns-Amerika verzorgd. In het boek wordt een brede kritische analyse van recente ontwikkelingen afgewisseld met ooggetuige verhalen. De persoonlijke bevindingen van Waickiers vormen de leukste en beste onderdelen en zij maken de beschreven politieke gebeurtenissen heel invoelbaar.

Thema's die worden behandeld zijn de aftocht van de militairen, economische ongelijkheid, mensenrechten en de rol van de Verenigde Staten in de regio. In het hoofdstuk over een nieuwe dynamiek komen bovendien de inheemse volkeren, het milieu en de kerken aan de orde. Deze beschrijvingen van continentale tendensen worden gevolgd door portretten van Mexico, Nicaragua, El Salvador, Peru, Chili, Brazilië, Haïti en Cuba.

Bij het lezen van het boek vroeg ik me wel eens af voor wie het geschreven was. In het voorwoord wordt vooral duidelijk welke pretenties Waickiers niet heeft, maar haar doel blijft vaag. Zij die de berichtgeving over Latijns-Amerika de afgelopen jaren hebben gevolgd zullen niet zoveel nieuws lezen. De overzichten van gebeurtenissen en de huidige problemen zijn niet vernieuwend maar door de afwisseling met anekdotes ook zeker niet saai. Het lijkt me dus vooral een interessant boek voor mensen die zich op de huidige politieke situatie van deze regio willen oriënteren of hun geheugen weer eens willen opfrissen en snel op de hoogte willen komen van het Latijns-Amerika van vandaag.

Alhoewel de brede analyses soms onevenwichtig (o.a. wat betreft de invloed van de Verenigde Staten) en te beperkt zijn, komt in de loop van het boek helder naar voren dat de landen in Latijns-Amerika met een aantal overeenkomstige problemen worstelen. Eén daarvan is de aard van de democratie en de stand van zaken van de mensenrechten. Terwijl dictaturen zijn vervangen voor formele democratieën is er nog nauwelijks controle over het leger, zijn parlementen zwak, worden communistische partijen geweerd en vormen onrechtmatigheden bij verkiezingen eerder regel dan uitzondering. Tegelijkertijd worden de militairen die verantwoordelijk waren voor het vastzetten, mishandelen en vermoorden van politieke tegenstanders beschermd tegen de slachtoffers en hun families.

Ook economisch onrecht is karakteristiek voor Latijns-Amerika. De inheemse bevolking werd al consequent achtergesteld. De schuldencrisis en de neoliberale 'oplossing' hebben voor een verdere verarming van grote delen van de bevolking gezorgd. Bezuinigingen op sociale voorzieningen en infrastructuur hebben een directe weerslag op hun levensomstandigheden. Het gevolg is een duale maatschappij waarbij een groep rijken integreert in het economische wereldsysteem waarvan de rest wordt uitgesloten. Deze kloof is de afgelopen 15 jaar aanzienlijk toegenomen en veel groter dan bijvoorbeeld in Azië.

In Latijns-Amerika is sprake van een sociale tijdbom, maar een vertaling in politieke oppositie blijkt niet zo automatisch te verlopen. Walckiers' verklaring dat velen zich nu slechts bezig houden met economisch overleven en maatschappelijke organisaties daardoor zijn verzwakt, lijkt mij onvoldoende. Juist economische achteruitgang zou een logische aanleiding zijn voor een sterke oppositie of breed georganiseerd verzet. Het feit is echter dat dit niet gebeurt, met de opstand in Chiapas als een opvallende uitzondering. Neoliberale politici als Fujimori (Peru) en Calderón (El Salvador) blijken zelfs redelijk populair bij bevolkingsgroepen die het zwaarste lijden onder het aanpassingsbeleid. Ook sekten die passiviteit en acceptatie prediken hebben veel succes en breiden snel uit, terwijl de bevrijdingstheologie op haar retour is.

Waickiers toont zich teleurgesteld over deze tendensen en lijkt ze niet goed te kunnen duiden. De situatie is ook onmiskenbaar paradoxaal: alle sociale en economische onrechtvaardigheid enerzijds en de politieke bevestiging ervan anderzijds. Het boek geeft aan dat deze paradox verbonden is met de politieke geschiedenis van Latijns-Amerika en de huidige machtsongelijkheid waardoor de belangen van nationale en transnationale elites overheersen. Er wordt echter voorbijgegaan aan de aantrekkingskracht van het neoliberale gedachtegoed. Terwijl de praktijk het tegendeel bewijst, geloven velen graag de verhalen dat welvaart eenvoudigweg bereikt kan worden door 'de markt' het werk te laten doen. Zij brengen liever hun stem uit op iemand die belooft dat zij als individuen kunnen deelnemen aan de loterij van de vrije markt dan op een oppositiekandidaat wiens plannen voor meer gelijkheid en rechtvaardigheid een gezamenlijke inzet vereisen. En dat is niet alleen het geval in Latijns-Amerika.

Barbara Hogenboom

Dansen op de vulkaan. Latijns-Amerika op de drempel van de 21ste eeuw. Liesbet Waickiers, Groot-Bijgaarden: Globe, 1995, 190 blz.

Tussen loyaliteit en selectiviteit

In zijn als boek op de markt gebrachte studie **Tussen loyaliteit en selectiviteit** heeft de Leuvense socioloog Stefaan Walgrave een poging ondernomen om de relatie tussen Agalev en de nieuwe sociale bewegingen in kaart te brengen. Agalev is immers een niet-verzuilde partij of beweging. Maar de partij is wel de informele spreekbuis van een stofwolk zich 'groen' noemende groepen en organisaties.

De paradox is nu dat de groepen die men tot de nieuwe sociale beweging kan rekenen zich niet willen identificeren met Agalev en de Agalev politici en die partij zeker niet als hun politieke spreekbuis willen zien. Voorts poogt Agalev wel die spreekbuis te zijn en lopen er zeer intensieve contactlijnen tussen bewegingskaders en Agalev. Wat is hier precies aan de hand?

Volgens Walgrave zijn de actievoerders of kaders binnen de nieuwe sociale bewegingen bang om zich bloot te geven als aanhangers van Agalev, omdat ze zich daardoor kwetsbaar kunnen opstellen. Men moet dan ook niet vreemd opkijken dat binnen de nieuwe sociale bewegingen het 'pluralisme' een soort belijdenis is, maar dat in de praktijk de doorstroming naar vooral Agalev vaak regel is.

Walgrave ziet drie nieuwe sociale bewegingen in drie welbepaalde sectoren: milieu, vrede en derde wereld. Die bewegingen zijn goed uitgebouwd. Zij hebben intense, zij het geen exclusieve contacten, met Agalev. Vele Agalev parlementsleden komen uit deze drie bewegingen.

Kan men nu spreken van een samenwerkingsmodel tussen partij (Agalev) en de bewegingen? Eigenlijk niet en Walgrave kan dat ook nergens hard maken. Doch op zich is dat niet zo belangrijk, omdat men de 'verzuiling' als model eerder tot de rariteiten dan tot de algemene regel van politieke belangenbehartiging moet zien. De verzuiling is afkomstig uit de katholieke politiek.

Ten aanzien van deze studie over de relatie tussen partij en natuurlijke achterban van Agalev kan men evenwel heel wat andere bezwaren inbrengen. Zo mist men in deze studie een 'historische' dimensie. Agalev is een verschijnsel uit de zachte sector en dan ook nog een produkt van Mei'68. Dat komt in dit boek niet uit de verf. Over de relatie tussen enerzijds ontkerkelijking, welvaartstoename en sociale mobiliteit en anderzijds politieke mobilisatie gaat dit boek niet.

Ook empirisch stelt Walgrave teleur. Hij onderzoekt de relatie tussen partij en bewegingen in een zeer beperkt aantal gemeenten en dan nog liefst de kleine. Wat hebben we daaraan als niet uit de doeken wordt gedaan dat in dergelijke gemeenten 'iedereen' ook 'iedereen' kent. Het onderzoek naar dubbelfuncties

tussen partij en bewegingen komt dan meer naar voren als een wiskundige oefening, dan als oog-opener. Een traditioneel survey-achtig onderzoek met veel anecdotiek was dan beslist leuker geweest.

Voorts is het ook niet duidelijk wat Agalev voor een partij is. Is dat een zuivere kiesvereniging of meer een informeel netwerk van contacten? Op grond van Walgrave zou men voor het laatste kiezen. Maar dan blijkt ook dat Agalev een soort oesterzwam is die leeft van acties en organisaties die sterk thematisch gericht naar buiten komen en die zonder uitzondering behoren tot de contestataire of linkse vleugel van het georganiseerde katholicisme. Broederlijk Delen en ook 11.11.11 drijven op de linkse katholieken, omdat de vrijzinnigen veel minder milianten hebben en ook veel meer in hun eigen, gesloten, netwerken zitten. Oxfam is ook al zo een 'winkel' waarin men vooral linkse katholieken of ontkerkelijkte gelovigen vindt.

Kortom, in deze studie kan Walgrave niet alle vragen die hij stelt eenduidig beantwoorden en er is ook nog veel terrein braak blijven liggen. Hij geeft dat in zijn toelichting ook ruiterlijk toe. Ook is een en ander af te dingen op de gehanteerde probleemstelling. Wat voor zin heeft het om de betrekkingen tussen Agalev en nieuwe sociale bewegingen te bestuderen als die zo informeel en zwak geïnstitutionaliseerd zijn? Trouwens, sommige nieuwe sociale bewegingen hebben meer het karakter van een 'identiteitsbeweging' dan van een 'sociale beweging' en sommige van die organisaties functioneren als bankrekening naast media-shows (zie Greenpeace). Ook kan men zich afvragen in welke mate de nieuwe sociale bewegingen en een verschijnsel als Agalev niet veel dieper in de culturele dan in de politieke sfeer nestelen. Agalev kan toch moeilijk ontkennen dat het allemaal te doen is om een 'mentaliteit' en een 'levenshouding'. Dat die laatste anders moet zijn, zegt al genoeg. Dus Agalev is de politieke kroon op een wat breed bemeten en niet al te fundamentalistische sub-cultuur (of stelsel van waarden en normen).

Walgrave heeft niet alle literatuur op dit gebied nagetrokken. De proefschriften van J.W. Duyvendak en R. Koopmans ontbreken in de literatuurlijst en van de Zwitser Hanspeter Kriesi is geen enkel spoor te bekennen.

Ook de presentatie van het boek is ongelukkig met veel sociologenpraat en veel tabellen. Voor een wetenschappelijk werk is dat niet zo erg. Het soort lezers dat hier op afkomt kan tegen een stootje. Doch die moeten dan wel bereid zijn een nogal slordig gecomponeerde tekst te verhapstukken. Walgrave doorspekt zijn betoog met bevragende zinnen die hij alleen voor zichzelf als kapstok gebruikt, maar waar de lezer geen boodschap aan heeft. Beter is altijd meteen met het antwoord te beginnen. Jargon is niet afwezig. Zo leert men dat een 'bewegingskader' blijkbaar een militant van een of andere nieuwe sociale beweging is. Onbestorven gallicismen en andere taalonzuiverheden leren dat Walgrave alles

reproduceert wat de politieke praatjesmakers debitere: 'op het beleid wegen' in plaats van 'beïnvloeden', 'loyauteit' in plaats van 'loyaliteit', 'programmatico' in plaats van 'programmatisch', 'piste' in plaats van 'pad', 'parlementair' in plaats van 'parlementslid'. Walgrave heeft in zijn haastige stijl ook behoefte aan het vermengen van twee registers. Naast de ernstige sociologentaal (zoals "netwerkanalyse gebaseerd op een inventarisatie van de formele bestuursfuncties bij organisaties en partijen") gebruikt hij onverhoeds allerlei wendingen die uit de praattaal komen. Zo wordt er "mosterd gehaald" en krijgt men "de mobilisatiewind in de zeilen". Dit is niet leuk meer, zeker als de auteur zijn hollende zinnen niet in bedwang kan houden. Een eindredacteur had hier nuttig werk kunnen leveren.

Al met al is dit boek een gemiste kans. Er staat te veel in en veel had de auteur elders kunnen publiceren. Dat had de leesbaarheid en de verspreiding ten goede gekomen. Eigenlijk heeft Walgrave een ruwbouw voor verder onderzoek met een andere probleemstelling geleverd. Die probleemstelling zou kunnen zijn: hoe kan een partij als Agalev samen met de (nieuwe) sociale bewegingen politieke middelen mobiliseren ten gunste van groene veranderingen? De activiteiten van Agalev als partij van de nieuwe sociale bewegingen zouden hierdoor kunnen afgemeten worden aan variabelen als 'resultaten', 'aanhang', 'kiezerspopulatie', 'bekendheid bij het publiek net', enz.

Maar van de andere kant kan men stellen dat Walgrave een 'eerste poging' heeft ondernomen en dat pioniers het altijd moeilijker hebben dan hun epigonen. Men mag dus niet zo maar met stenen gooien naar deze baanbreker

André Mommen

Stefaan Walgrave, Tussen loyautéit en selectiviteit. Over de ambivalente verhoudingen tussen nieuwe sociale bewegingen en groene partijen in Vlaanderen, Leuven-Amersfoort: Garant, 1995, 362 blz.